

Процишина Ольга Юрївна,

старший викладач кафедри
академічного та естрадного вокалу
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
доктор філософії
o.protsyshyna@kubg.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9466-3395>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ АРТИСТІВ-ВОКАЛІСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ СОЛЬНОГО СПІВУ

Стаття присвячена проблемі формування національної ідентичності майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу. Опрацьовано наукові праці, що розкривають сутність ключових та дотичних понять: «ідентичність», «нація», «самоідентичність», «громадянська ідентичність», «етнічна ідентичність», «українська ідентичність». З'ясовано, що поняття нації є ширшим в порівнянні з етносом, адже представляє більш широку систему взаємозв'язків між соціальними групами, в основі якої лежить соціокультурна, історична спільність, що зі свого боку й визначає характерні риси тієї чи іншої нації як соціоцивілізаційного утворення. Наголошено, що вагому роль у формуванні національної ідентичності у студентів закладів вищої мистецької освіти відіграє саме український репертуар, який відображає духовні цінності, культуру, звичаї та побут українців, світогляд й історичне минуле народу. Зазначено, що художньо-образне втілення твору потребує розкриття історичного контексту та дослідження творчо-біографічних відомостей про авторів музики й тексту, здійснення глибокого інтерпретаційного, герменевтичного та семантичного аналізу. Визначено, що формування національної ідентичності майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу є цілеспрямованим і системним процесом утворення стійкого емоційного зв'язку студента з українським народом, його матеріальною, духовною спадщиною із застосуванням традиційних та сучасних методів, прийомів і форм навчання, вивчення творів патріотичного змісту українських композиторів і поетів, засвоєння традицій національної школи співу та принципів української вокальної педагогіки. Визначено, що подальшого дослідження потребують методи та прийоми навчання сольного співу, спрямовані на посилення національно-патріотичного виховання як невід'ємної складової освітнього процесу у вищій школі в умовах війни та в період післявоєнного відновлення держави.

Ключові слова: вища школа, мистецька освіта, сольний спів, ідентичність, національна ідентичність, артист-вокаліст, вокально-педагогічний репертуар.

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024

© Процишина О., 2024

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Формування національної ідентичності майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу як науково-педагогічна проблема зумовлена нинішніми складними соціально-політичними та культурно-історичними подіями, що пов'язані з довготривалою російсько-українською війною, яка зі свого боку спричинила як позитивні, так і значні негативні зміни в українському суспільстві. Результатом військової агресії Росії проти України та українського народу, що

увійшов у активну стадію націєтворення, є мільйони біженців, сотні тисяч жертв військових злочинів росіян та тисячі депортованих на територію ворожої країни українських дітей. Актуальною постає проблема збереження національних цінностей, формування та розвитку української національної ідентичності, яка залежить від плекання патріотичних почуттів кожного з членів суспільства, від духовно-морального, національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання учнів шкільного віку та студентської молоді, від усвідомлення та присвоєння таких

основних національних (суспільно-державних) цінностей України, як: соборність (єдність усіх громадян незалежно від етнічної приналежності та віросповідання), самобутність (неповторність й оригінальність українців як громади і кожного громадянина окремо як носія культури, традицій та мови українського народу), воля (прагнення самостійності та свободи у виборі векторів розвитку держави, прийнятті важливих соціально-політичних питань, прояв героїзму в боротьбі за незалежність), гідність (усвідомлення власної цінності як громадянина і як вагомій частини міжнародного суспільства) [10]. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає сутність української національної ідентичності як стійкого «усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [10].

Мета статті — розкрити сутність поняття «національна ідентичність» та проаналізувати особливості процесу формування національної ідентичності майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу.

Методологія дослідження полягає у застосуванні теоретичних методів наукового пізнання: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення та емпіричних методів: спостереження, бесіда, опис задля досягнення поставленої мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен національної ідентичності є предметом досліджень різних галузей науки, зокрема філософських, психологічних, соціальних, педагогічних, культурологічних, політичних, історичних наук. Серед зарубіжних науковців, що присвятили свої праці дослідженню сутності та структури феномену національної ідентичності, — М. Барретт, М. І. Пірен, Е. Д. Сміт та ін. В українській науковій думці чимало науковців вивчали різні аспекти проблеми формування та розвитку національної ідентичності особистості (А. Березін, М. Боришевський, Г. Гандзілевська, П. Гнатенко, В. Павленко, Л. Співак, О. Шевченко та ін). Проте проблема формування національної ідентичності студентів у закладах вищої мистецької освіти досліджена недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сутність феномену ідентичності у контексті соціокультурних, етнокультурних, психологічних знань М. Єгупов дійшов висновку, що ідентичність — це динамічна система, «котра розвивається нелінійно протягом усього життя людини і має складну ієрархічну структуру» [5, с. 9]. Дослідник розкриває важливе значення взаємозв'язку особистісної та соціальної ідентичності,

при цьому відокремлюючи у їх структурі даність (те, що дається при народженні) та вибір (прийняття рішень, що впливають на подальші умови життя). «Формування ідентичності особистості, здатність робити правильний вибір стратегії життя перетворюється на один із визначальних чинників ефективного функціонування сучасної цивілізації» [5, с. 12]. Нам імпонує думка науковця, адже сьогодні людині доступні численні джерела інформації, які безпосередньо впливають на формування в індивіда уявлень про навколишню реальність і його місце в соціумі. Засоби масової інформації та інформаційно-комунікаційні технології відіграють значну роль у розвитку самосвідомості та самоідентичності не лише окремо взятого споживача такої інформації, а й цілої соціальної групи, впливаючи на вектор подальших трансформацій суспільства загалом.

Досліджуючи процес самоідентифікації та співвідносячи його з тотожними поняттями, науковець О. Лісовий визначає взаємозв'язок між ідентичністю та ідентифікацією, як між об'єктом і процесом його формування особистістю. Аналогічним чином він розглядає поняття «самоідентичність» і «самоідентифікація» та зазначає, що «самоідентифікація — усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти, ... самовизначення особистості в соціальній системі координат, усвідомлення своєї солідарності чи відчуження відносно інших соціальних груп, ... сукупність соціальних практик» [6, с. 10]. Відповідно самоідентифікація індивіда є процесом усвідомлення набутих рис та ознак, цінностей та пріоритетів, способів мислення та моделей поведінки, світоглядних орієнтирів та моральних принципів, що характерні тій соціокультурній спільноті, до якої належить суб'єкт.

Соціальна ідентичність індивіда тісно пов'язана із сутністю громадянської ідентичності, що є особистісним утворенням та різновидом організаційної ідентичності людини, яка «становить ціннісно-сміслову переживання тотожності з собою як громадянином держави і виявляється в інституціональному, спільнотному, індивідуальному вимірах; забезпечує цілісність, тяглість уявлень про себе як громадянина навіть при зміні громадянських цінностей / орієнтацій і виступає психологічним регулятором громадянської поведінки» [8, с. 2]. Науковиця І. Петровська розкриває етапи становлення громадянської ідентичності: системно-перцептивний, спільнотно-нормативний, індивідуально-рольовий і відокремлює сформовану (зрілу) від несформованої (незрілої) громадянської ідентичності та характеризує останню наступними ознаками: нестійкістю, схематизмом, соціальною бажаністю (страх соціального осуду), низьким рівнем рефлексії, дистанціюванням від значущих державних питань. Натомість особистість зі зрілою громадянською ідентичністю

демонструє концептуальність та осмисленість її вибору країни та громади, стійкості під впливом зовнішньополітичних та внутрішньодержавних негативних чинників [8, с. 142].

В умовах сьогодення, коли вже третій рік триває повномасштабна війна Росії проти України, внаслідок чого понад 6 мільйонів українців покинули свій дім й емігрували в пошуках прихистку в країни Європи та близько 600 тисяч громадян України виїхали в інші країни світу [2], гостро постає питання актуалізації громадянської ідентичності членів українського суспільства, зокрема й української студентської молоді. Якщо для жителів нашої держави, які попри всі труднощі воєнного стану лишилися на території своєї Батьківщини, громадянська ідентичність найперше виявляється в інституціональному вимірі, тобто ідентифікація себе як члена держави та усвідомлення своїх взаємовідносин з державою, то для українців, які виїхали за кордон у зв'язку з військовими діями чи покинули рідну землю ще до повномасштабного вторгнення російських окупантів на суверенну територію держави України, — громадянська ідентичність постає у спільнотному вимірі, де носії такої ідентичності усвідомлюють себе членами української спільноти, що в результаті зумовлює утворення великої кількості громадських об'єднань українців за кордоном та формує осередки української діаспори. Як наслідок міграційних рухів актуальності набуває етнічна ідентичність, що трактується науковцями в тісному взаємозв'язку з етномовною ідентичністю, яка притаманна етномовним (етнолінгвістичним групам), що об'єднані спільною етнічною ознакою та мовою [4].

У ґрунтовній праці, присвяченій аналізу історико-культурних засад становлення української нації та характеристики української ідентичності як соціокультурного феномену, М. Степико зазначає, що формування національної ідентичності є процесом самовизначення людини, яке базується на реальних та символічних ознаках етнічно-національного простору [12]. У результаті наукових розвідок вчений доводить, що нація — це складне історичне утворення, що має економічний, політичний, історичний, соціальний та інші аспекти свого функціонування. Ми погоджуємося з дослідником у визначенні сутності поняття «нація» як спільності індивідів, «пов'язаних свідомістю своєї добровільної громадянської єдності, спільністю походження, мови, віросповідання, побуту, звичаїв, історичного минулого та солідарністю соціальних і політичних інтересів сьогодення... Історична спільність людей, яка утворюється у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, особливостей культури й характеру, що становлять якісні ознаки нації» [12, с. 30]. Є очевидним, що поняття нації є ширшим в порівнянні з етносом, адже представляє більш

широку систему взаємозв'язків між соціальними групами, в основі якої лежить соціокультурна, історична спільність, що зі свого боку й визначає характерні риси тієї чи іншої нації як соціоцивілізаційного утворення.

Аналізуючи підходи до формування нації та національної ідентичності в історичному та політичному контекстах, Ю. Руденко зазначає, що проблема ідентичності є міждисциплінарною та доводить, що національна ідентичність є багатовимірною, адже поєднує родову, етнічну, державну та громадську складові. Ми погоджуємося з науковицею, що «національна ідентичність на інструментальному рівні має сприяти подоланню нестійкості та амбівалентності національного самовизначення українців, ідейно-політичного протистояння, конфронтації між різними, часто несумісними формами самоідентифікації. Тобто той тип національної ідентифікації, який панує у суспільстві, повинен бути прийнятним для всіх соціальних та етнічних груп» [11, с. 10]. Нам імпує думка дослідниці щодо важливості історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності, адже історична пам'ять характеризується як соціально-психологічне явище, сутністю якого є зв'язок сьогодення з минулим, збереження та відтворення духовних цінностей попередніх поколінь, культурних стереотипів, архетипів тощо.

На думку науковців А. Османової, Л. Співак, які досліджують питання національної ідентичності української студентської молоді у воєнний час, «позитивну національну ідентичність особистості вирізняють її прагнення бути представником конкретної нації, актуальність і значущість для неї належності до цієї нації, толерантність у ставленні до представників інших націй, повага до інших представників своєї нації, гідність і повага щодо себе як представника нації» [7, с. 135]. Опираючись на аналіз ґрунтовних наукових праць в галузях філософії, соціології, психології в процесі дослідження проблеми психологічних особливостей розвитку національної ідентичності студентської молоді сучасна вчена, Д. Піонтковська виділяє у структурі національної ідентичності особистості два компоненти: когнітивний (знання про націю, її історію, символіку, звичаї тощо, уявлення про себе як частину нації) та афективний (наявність почуттів належності до конкретної нації). Науковиця подає власне тлумачення сутності національної ідентичності як когнітивного й емоційного «усвідомлення особистістю власної належності до певної нації, що має свої ознаки — назву, спільну мову, територію, спільні міфи, історичну пам'ять, культуру, економіку, однакові для всіх її представників юридичні права та обов'язки» [9, с. 60]. Ми погоджуємося з авторкою, що у пізньому юнацькому віці в процесі самоідентифікації у студентів формується національна ідентичність, яка як психологічний

феномен може в подальшому зазнавати змін під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Серед важливих факторів формування національної ідентичності особистості можемо виділити: територіальне розташування, спільний культурно-релігійний, економіко-політичний простір, історичний контекст та етнологістичну ознаку. На основі наукових пошуків М. Козловець та Ю. Павлун з'ясували, що «національна ідентичність є співвіднесеністю соціального суб'єкта з нацією, її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами і розкривається через такі опорні смисли, як національні почуття, національна свідомість, національний характер, ментальність, національні образи світу, національна ідея» [3, с. 48].

Формування національної ідентичності майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу має певну специфіку, що пов'язана з індивідуальною формою навчання, використанням спеціальних методів навчання співу, що охоплюють вербальні та невербальні методи, зокрема методи словесного пояснення, бесіди, обговорення, опитування, інформаційної довідки, методи наочної демонстрації вокального репертуару викладачем у власному виконанні або із застосуванням аудіо-та відеозаписів. Особливістю занять сольного співу є також змістове наповнення, що спрямоване на набуття й збагачення студентами музично-теоретичних, вокально-методичних та мистецтвознавчих знань, формування вокально-технічних, художньо-виконавських навичок, розвиток професійних вокально-педагогічних та виконавсько-сценічних вмінь. Ключовим завданням занять сольного співу є підбір та опрацювання навчального вокального репертуару, який відрізняється за жанрами та рівнем складності відповідно до року навчання студента. Основу вокального репертуару студентів академічного спрямування складають: барокові арії західноєвропейських композиторів, арії з опер зарубіжних композиторів (М. Березовський, Д. Бортнянський, С. Гулак-Артемовський, К. Стеценко, Д. Січинський, А. Вахнянин, К. Данькевич, М. Скорик, Є. Станкович, А. Загайкевич, М. Волинський та інші), камерні твори (романси та пісні) зарубіжних композиторів, камерні твори українських композиторів (К. Стеценко, Я. Степовий, С. Людкевич, Ф. Надененко, П. Майборода, Ю. Мейтус, В. Кирейко, О. Чишко, О. Білаш та інші), українські народні пісні в обробці вітчизняних композиторів (М. Лисенко, Б. Лятошинський, Л. Ревуцький та інші).

Вагому роль у формуванні національної ідентичності у студентів закладів вищої мистецької освіти відіграє саме український репертуар, який відображає духовні цінності, культуру, звичаї та побут українців, світогляд й історичне минуле

народу. У процесі вивчення творів здійснюється опрацювання не лише нотного матеріалу (музично-теоретичний аналіз, характеристика засобів музичної виразності, визначення вокально-виконавських особливостей і труднощів, шляхи їх подолання), а й літературного тексту із розкриття теми, ідеї та драматургії. Важливу роль у художньо-образному втіленні твору відіграє розкриття історичного контексту та дослідження творчо-біографічних відомостей про авторів музики й тексту з метою більш глибокого інтерпретаційного, герменевтичного та семантичного аналізу.

Справжнім національним скарбом камерно-вокальної творчості українських композиторів є такі твори: «Пісня про рушник» (музика Платона Майбороди, на вірші Андрія Малишка), «Чорнобривці» (музика Володимира Верменича, на вірші Миколи Сингаївського), «Два кольори» (музика Олександра Білаша, на вірші Дмитра Павличка). Ці пісні відображають трепетну любов та глибоку повагу до рідного українського краю, до звичаїв і цінностей народу, затишок і щедрість батьківського дому, материнську турботу та ніжність. У творі «Пісня про рушник» можна відмітити такі рядки, що передають трепет (використання зменшено пестливої форми слова «дорога»), щире захоплення красою рідної землі та усвідомлення цінності материнської любові та турботи, родинних зв'язків: «...Хай на ньому цвіте росяниста доріжка, і зелені луги, й солов'їні гаї, і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка...» [1], а з пісні «Чорнобривці» процитуємо такі гостро-патріотичні слова: «...Розквітають і квіти, і доля на мій українській землі...» [1]. Названі нами твори наділені глибоким символізмом, який прослідковується у таких словах-символах: «вишита сорочка» — символ родової пам'яті та щасливої долі, яку бажає матір своїй дитині; «чорнобривці» — символ батьківського дому, материнської опіки, дитячих радощів, сподівань та надій, символ відданості та вірності рідному краю, родині.

У творі «Два кольори» яскраво-виражальними, на наш погляд, є рядки другого куплета: «Переплелись, як мамине шиття, мої сумні і радісні дороги» [1] та, власне, ключові слова «два кольори», у яких розкривається головна ідея та її символічне значення: червоний — є символом любові, життя, а чорний — журби, смерті, тобто на вишиванці немов відображається життєвий шлях людини від народження — початку, до його завершення. Варто додати, що червоний та чорний кольори мають особливе значення для українців, адже це кольори прапора Української повстанської армії, який означає «воля або смерть», а в більш широкому тлумаченні чорний — символізує українську землю, а червоний — пролиту кров бійців, українських захисників.

Висновки. Таким чином, формування національної ідентичності майбутніх артистів-вокалістів на заняттях сольного співу є цілеспрямованим і системним процесом розширення знань про українську культуру, народні традиції, звичаї, переконання, уявлення, побут попередніх поколінь, утворення стійкого емоційного зв'язку студента з українським народом, його матеріальною та духовною спадщиною, історією, присвоєння собі українського національного характеру світогляду із застосуванням традиційних та сучасних мето-

дів, прийомів і форм навчання, вивчення творів високодуховного та патріотичного змісту українських композиторів і поетів, засвоєння традицій національної школи співу та принципів української вокальної педагогіки. Подальшого дослідження потребують методи та прийоми навчання сольного співу, спрямовані на посилення національно-патріотичного виховання як невід'ємної складової освітнього процесу у вищій школі в умовах війни та в період післявоєнного відновлення держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібліотека української літератури. *УкрЛіб*. URL: <https://www.ukr-lib.com.ua>
2. Кількість мігрантів з України швидко зростає. НБУ назвав причину. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/kilkist-migrantiv-ukrayini-shvidko-zrostaie-1725617359.html>
3. Козловець М., Павлун Ю. Теоретичні засади дослідження формування української національної ідентичності. *Грані*. 2012. Т. 82. № 2. С. 44–48.
4. Кухарук О. Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2020. 202 с.
5. Єгупов М. Ідентичність як атрибут людини і суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2015. 22 с.
6. Лісовий О. Соціокультурна самоідентифікація особистості : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Київ, 2012. 23 с.
7. Османова А., Співак Л. Національна ідентичність української студентської молоді у воєнний час. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. № 18. С. 132–140. DOI: <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.299>
8. Петровська І. Психологія становлення громадянської ідентичності особистості : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.11. Київ, 2023. 464 с.
9. Піонтковська Д. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Кам'янець-Подільський, 2017. 195 с.
10. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України № 2834-IX (Чинний) від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
11. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01. Київ, 2021. 36 с.
12. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

Olha Protsyshyna

FORMING THE NATIONAL IDENTITY OF FUTURE SINGERS-VOCALISTS IN SOLO SINGING CLASSES

The article is devoted to the problem of forming the national identity of future artists-vocalists in the solo singing classes. The scientific works, that reveal the essence of key and related concepts "identity", "nation", "self-identity", "civic identity", "ethnic identity", and "Ukrainian identity", are studied. It is found that a nation is a broader concept than an ethnic group, since it represents a broader system of interrelations between social groups, based on socio-cultural and historical commonality, which, in turn, determines the characteristic features of a nation as a socio-civilisational entity. It is emphasised that a significant role in the formation of national identity among students of higher art education institutions is played by the Ukrainian repertoire, which reflects the spiritual values, culture, customs and life of Ukrainians, the worldview and historical past of the people. It is noted that the artistic and figurative embodiment of the work requires the disclosure of the historical context and the study of creative and biographical information about the authors of music and text, as well as a deep interpretive, hermeneutical and semantic analysis. It has been determined that the formation of the national identity of future singers-vocalists in solo singing classes is a purposeful and systematic process of forming a stable emotional connection between the student and the Ukrainian people, its material and spiritual heritage using traditional and modern methods, techniques and forms of teaching, studying works of Ukrainian composers and poets with patriotic content, mastering the traditions of the national school of singing and the principles of Ukrainian vocal pedagogy.

It is determined that further research is needed on methods and techniques of teaching solo singing aimed at strengthening national and patriotic education as an integral part of the educational process in higher education during the war and the period of post-war reconstruction of the state.

Keywords: higher education, art education, solo singing, identity, national identity, singer-vocalist, vocal and pedagogical repertoire.

REFERENCES

1. Biblioteka ukrainskoi literaturey [Library of Ukrainian Literature]. UkrLib [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua>
2. Killist mihrantiv z Ukrainy shvydko zrostaie. NBU nazvav prychynu [The number of migrants from Ukraine is growing rapidly. The NBU named the reason]. (2024). RBK-Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.rbc.ua/rus/news/killist-migrantiv-ukrayini-shvidko-zrostaie-1725617359.html>
3. Kozlovets, M., & Pavlun, Yu. (2012). Teoretychni zasady doslidzhennia formuvannia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti [Theoretical Foundations of the Study of the Formation of Ukrainian National Identity]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 82(2), 44–48 [in Ukrainian].
4. Kukharuk, O. (2020). *Features of ethnic identity of representatives of different ethno-linguistic groups of Ukrainian students* (Dys. ... kand. psykh. nauk), Kyiv [in Ukrainian].
5. Yehupov, M. (2015). *Identity as an Attribute of a Person and Society* (Avtoref. dys. ... kand. filos. nauk), Kyiv [in Ukrainian].
6. Lisovyi, O. (2012). *Socio-cultural self-identification of a personality* (Avtoref. dys. ... kand. filos. nauk), Kyiv [in Ukrainian].
7. Osmanova, A., & Spivak, L. (2022). Natsionalna identychnist ukrainskoi studentskoi molodi u voiennyi chas [National Identity of Ukrainian University Youth in the Time of War]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy*, 18, 132–140 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.299>
8. Petrovska, I. *Psychology of the formation of civic identity of a personality* (Dys. ... d-ra psykh. nauk), Kyiv [in Ukrainian].
9. Piontkovska, D. (2017). *Psychological Features of the Development of National Identity of Student Youth* (Dys. ... kand. psykh. nauk). Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
10. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy [On the Basic Principles of State Policy in the Field of Strengthening Ukrainian National and Civil Identity: Law of Ukraine]. (13.12.2022). [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
11. Rudenko, Yu. (2021). *Consolidation Model of National Identity: From the Theory of Sovereignty to the Theory of Political Modernisation* (Avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
12. Stepyko, M. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia* [Ukrainian Identity: Phenomenon and principles of formation]. Kyiv: SIMR [in Ukrainian].